

Thematisch kader Klimaatverandering & Energietransitie

Versie 1 - N&M - 7/4/20

Inleiding

Klimaatverandering is een van de grootste mondiale problemen. Klimaatverandering brengt steeds meer onherstelbare schade toe aan mondiale economische en ecologische systemen. Miljoenen mensen worden bedreigt in hun bestaanszekerheid. Klimaatverandering wordt veroorzaakt door de uitstoot van broeikasgassen (waaronder CO₂, doorgaans uitgedrukt in CO₂ equivalenten) en ontbossing. In internationaal, Europees en nationaal verband worden doelstellingen afgesproken, maatregelen genomen én uitgevoerd om klimaatverandering tegen te gaan en de gevolgen te beperken.

In het kader van internationaal verantwoord maatschappelijk ondernemen kunnen pensioenfondsen, door middel van het aanpassen van hun beleggingsportefeuille, een belangrijke bijdrage leveren aan de strijd tegen klimaatverandering. Pensioenfondsen hebben niet alleen te maken met de impact van hun beleggingen op het klimaat, maar zouden ook aandacht moeten hebben voor de - lange termijn - risico's voor hun beleggingen die ontstaan door klimaatverandering of transitie. Bij transitierisico's moet u denken aan nieuwe wet- en regelgeving, veranderingen in de markt of veranderingen in de maatschappij, bijvoorbeeld in maatschappelijke normen. Aan de andere kant kunnen pensioenfondsen met hun investeringen in duurzame energie de energietransitie ondersteunen en een positieve impact bewerkstelligen in de strijd tegen klimaatverandering.

Dit kader geeft handvatten voor het ontwikkelen van beleid op het gebied van klimaatverandering en de energietransitie en voor de toepassing van de verschillende due diligence stappen ten aanzien van dit thema conform de [OESO-richtlijnen](#).¹

¹ Dit themakader is ontwikkeld door Natuur & Milieu. Deze NGO is partij van het IMVB-Convenant Pensioenfondsen. Meer informatie en contactgegevens vindt u via de [website](#) van de Pensioenfederatie.

Inhoud

1.	Klimaatverandering en de energietransitie: relevantie voor beleggers	3
1.1	Maatschappelijke impact	3
2.2	Impact voor het pensioenfonds	3
2.	Risicovolle bedrijfstakken, sectoren en landen.....	4
3.	Link met andere thema's.....	5
4.	Richtlijnen en verdragen	5
4.1	Mondiale kaders.....	5
4.2	Europese kaders	6
4.3	Nationale kaders	6
4.4	Toezichtkader klimaatrisico's	7
4.5	Vrijwillige- en sector specifieke kaders	8
5.	Klimaatverandering & due diligence	8
1.	Integreer MVO in beleid & managementsystemen	9
2.	Identificeren en beoordelen van daadwerkelijke en potentiële negatieve impact in de beleggingsportefeuille en bij potentiële beleggingen.....	10
3.	Negatieve impacts voorkomen en/of mitigeren	12
4.	Monitoring van implementatie en resultaten.....	13
5.	Transparantie en communicatie over de aanpak.....	13
6.	Zorg voor herstelwerkzaamheden of werk hieraan mee	14

1. Klimaatverandering en de energietransitie: relevantie voor beleggers

1.1 Maatschappelijke impact

Er is wetenschappelijke consensus dat klimaatverandering wordt veroorzaakt door de uitstoot van broeikasgassen en ontbossing. Aangezien pensioenfondsen via hun beleggingen investeren in bedrijven die hiervoor verantwoordelijk zijn, speelt klimaatverandering een belangrijke rol in het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. De mate waarin, hangt af van de klimaatvoetafdruk van de bedrijven in een beleggingsportefeuille. Echter, voor het behalen van de internationaal afgesproken klimaatdoelen is het van belang niet alleen de grootste vervuilers uit te sluiten of tot koerswijziging aan te zetten. Ook de bedrijven met een minder grote klimaatvoetafdruk zullen actie moeten ondernemen.

2.2 Impact voor het pensioenfonds

De verschillende beleggingen in een portefeuille staan niet alleen voor een verzameling van verspreide bronnen van klimaatimpact, maar ook voor een verzameling klimaat-gerelateerde risico's voor het pensioenfonds, en daarmee voor financiële stabiliteit.

Deze kunnen worden onderverdeeld in:

- **Financiële risico's** als gevolg van een stijgende temperatuur en wisselvallige weersomstandigheden. Een graduele temperatuurstijging van 4% in 2100, zal bijvoorbeeld een cumulatieve BBP impact van naar schatting -30% hebben.²
- **Transitierisico's** door noodzakelijke technologische aanpassingen kunnen leiden tot lagere bedrijfswinsten. Energie-intensieve sectoren (industrie, transport, energiecentrales, landbouw) zullen waarschijnlijk het meest geraakt worden door de energietransitie die nodig is om klimaatverandering binnen de perken te houden. Ook landen die sterk afhankelijk zijn van fossiele reserves lopen een verhoogd risico. Tevens moet worden gedacht aan:
 - **Risico's met betrekking tot wet- en regelgeving:** bijvoorbeeld het verplicht doorvoeren van aanpassingen, belastingen, hogere CO₂-beprijzingen of het verplicht/versneld overschakelen naar duurzame energievormen zoals wind- en zonne-energie.
 - **Sociale risico's:** druk van aandeelhouders en consumenten tot bijvoorbeeld het verminderen van de CO₂-uitstoot, het uitsluiten van producenten van fossiele brandstoffen en het communiceren van CO₂-data.

² Burke et al, 2018.

2. Risicovolle bedrijfstakken, sectoren en landen

De belangrijkste investeerbare bedrijfstakken die in klimaatverandering zowel positief als negatief een rol spelen, zijn:

- **Mijnbouw, winning;** winning van fossiele brandstoffen zoals aardolie, steen- en bruinkolen, aardgas, schalieolie- en gas, uraniumwinning³. Tevens is de winning van andere grondstoffen - zoals zware metalen voor gebruik in elektronica - CO₂ intensief.
- **Energie opwekking, exploitatie⁴ en energie opslag;** productie van elektriciteit, warmte of transport door verbranding van fossiele brandstoffen. Tevens moet men kijken naar alternatieve brandstoffen met een (potentieel) schadelijke impact op het klimaat, onder andere door ontbossing, zoals grootschalige waterkrachtcentrales en diverse typen biomassa - voornamelijk houtige biomassa en voedselgewassen.
- **Energie intensieve industrieën;** onder andere de productie van staal, cement en chemie. Ook datacenters horen bij deze categorie, afhankelijk van de oorsprong van de elektriciteit die gebruikt wordt.
- **Nutsvoorzieningen (energie distributie);** transport van- en infrastructuur voor elektriciteit, warmte en transport brandstoffen. Met name risicovol in relatie tot transitie risico's.
- **Transport en Mobiliteit;** goederenvervoer en logistiek, luchtvaart, scheepvaart, auto-industrie.
- **Vastgoed en infrastructuur;** woningbouw, kantoorgebouwen, aanleg van wegen, bruggen dijken et cetera.
- **Landbouw en veeteelt (inclusief de keten);** veevoer, veeteelt voor vlees en zuivel, kassen, ontbossing voor landbouw.

Bijna alle landen ter wereld hebben zich gecommitteerd aan het Parijsakkoord (2015) - zie volgende alinea - waarin zij zich inzetten om de mondiale temperatuurstijging beneden de 1,5 graad te houden ten opzichte van het pre-industriële tijdperk. Een zeer beperkt aantal landen, waaronder de VS, heeft dit verdrag niet ondertekend, en een handvol landen heeft wel getekend, maar nog niet geratificeerd. Alle landen die partij zijn in het verdrag maken een nationaal plan - Nationally Determined Contribution (NDC)⁵ - waar in staat wat het land gaat doen om de doelstellingen te behalen. Veel landen hebben geen of een tekort schietend NDC ingediend, wat tezamen niet optelt tot het behalen van de gestelde doelen. Naast het beoordelen van NDC's kan gesteld worden dat er een aantal landen zijn die door de winning en verkoop van fossiele brandstoffen risicovol zijn, zoals de golfstaten, en een aantal landen door het tempo van ontbossing, zoals de Democratic Republic of Congo, Brazilië en Indonesië.

³ Hoewel kernenergie ten opzichte van andere fossiele brandstoffen relatief weinig CO₂ uitstoot tot gevolg heeft (10 maal minder dan een kolencentrale) is de winning van Uranium ongeveer net zo CO₂ intensief als de winning van andere (fossiele) grondstoffen. Zie ook https://www.nirs.org/wp-content/uploads/climate/background/sovacool_nuclear_ghg.pdf.

⁴ Idem voor wat betreft exploitatie.

⁵ <https://unfccc.int/nationally-determined-contributions-ndcs#eq-1>.

3. Link met andere thema's

Klimaatverandering is nauw verbonden met een aantal andere belangrijke ESG-thema's, zoals: biodiversiteit, ontbossing, vervuiling en luchtverontreiniging, landbouw, veeteelt en mensenrechten. In de afgelopen jaren zijn er in toenemende mate wereldwijd rechtszaken gevoerd en gewonnen die het recht van burgers op bescherming tegen klimaatverandering op de mensenrechtenagenda hebben gezet. De laatste uitspraak van de Hoge Raad ten aanzien van Urgenda versus de Staat der Nederlanden⁶ is daar een goed voorbeeld van, evenals het onderzoek dat door de Filipijnse mensenrechten commissie is ingesteld naar o.a. olie- en gasbedrijven en hun aandeel in extreme weersomstandigheden die het land hebben getroffen.

4. Richtlijnen en verdragen

4.1 Mondiale kaders

Klimaatverandering kan enkel effectief worden aangepakt als landen samenwerken om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Nederland heeft zich verbonden aan verschillende internationale klimaatafspraken, te beginnen met het Klimaatverdrag van de Verenigde Naties uit 1992 (UNFCCC), dat nog steeds het raamwerk vormt waarbinnen klimaatafspraken worden gemaakt.

In 2015 kwam in dit VN-verband het Parijsakkoord tot stand. Dit akkoord heeft als doel de opwarming van de aarde beperken tot ruim onder 2 graden Celsius, en al het mogelijke te doen om deze te beperken tot 1,5 graden Celsius. In het Parijsakkoord zijn de deelnemende landen bindende, maar niet afdwingbare verplichtingen aangegaan, onder andere om hun emissies van broeikasgassen te verminderen. In het Akkoord is ook afgesproken om elke vijf jaar nieuwe verbintenissen aan te gaan, die zo nodig ambitieuzer kunnen en moeten zijn dan de eerdere verbintenissen, maar die geen stap terug kunnen betekenen (het zogenaamde 'ratcheting' mechanisme). De afspraken van 2015 betreffen de periode 2021-2025; in 2020 worden nieuwe afspraken gemaakt over de periode 2026-2030.

De Verenigde Naties gebruiken *peer-reviewed* rapporten van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), het internationale panel van klimaatwetenschappers, als uitgangspunt voor het klimaatbeleid. Het laatste IPCC-rapport⁷, het Speciaal rapport over het beperken van de opwarming van de mondiale temperatuur tot 1,5 graden Celsius van oktober 2018, heeft laten zien dat een opwarming van 2 graden aanzienlijk ernstiger gevolgen zal hebben dan een opwarming van 1,5 graden. Dit betekent dat de in 2020 te maken klimaatafspraken over de periode 2026-2030 ambitieus genoeg zouden moeten zijn om de opwarming tot 1,5 graden te kunnen beperken. Ook liet het rapport zien dat het wel degelijk mogelijk is de opwarming tot 1,5 graden te beperken, maar het vergt een nog verdergaande en versnelde collectieve actie om de doelen uit het Klimaatakkoord van Parijs te halen. Uit recent onderzoek gepubliceerd in het gerenommeerde natuurwetenschappelijk tijdschrift Nature, blijkt dat om de temperatuurstijging te beperken tot maximaal 1,5 graad, geen nieuwe investeringen in de fossiele energiesector gedaan moeten worden en bestaande investeringen snel geminimaliseerd moeten worden.⁸

⁶ <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/klimaatzaak-urgenda>.

⁷ <https://www.ipcc.ch/sr15/>

⁸ <https://www.nature.com/articles/s41586-019-1364-3>

4.2 Europese kaders

De mondiale doelstellingen, voortkomend uit het Parijsakkoord, worden in de context van de Europese Unie vertaald naar doelstellingen en maatregelen op Europees niveau, en naar bindende nationale doelstellingen. De Europese doelstellingen zijn:

- Voor 2020 op EU-niveau tenminste 20% emissiereductie; 20% hernieuwbare energie en 20% verbetering in energie-efficiency ten opzichte van 1990.
- De in december gepresenteerde EU Green Deal⁹ heeft de doelstelling voor 2030 (van tenminste 40% emissiereductie; 32% hernieuwbare energie en 32,5% verbetering in energie-efficiency ten opzichte van 1990) verhoogt naar minimaal 50% met een streven naar 55% broeikasgasreductie in 2030.
- De EU doelstelling voor 2050 is reductie tot nagenoeg 0% uitstoot van broeikasgassen. Daarmee zal Europa het eerste klimaatneutrale continent wereldwijd worden.

Net als de andere UNFCCC-lidstaten, zal de Europese Unie zich tijdens de Klimaatop van 2020 committeren aan een nieuwe emissiereductiedoelstelling. De nieuwe voorzitter van de Europese Commissie heeft aangegeven daarbij in te willen zetten op een reductie van 55% ten opzichte van 1990, wat tevens de positie is van de Nederlandse regering (zoals vastgelegd in het Regeerakkoord) en van een aantal andere landen.¹⁰

Aanvullend, en specifiek relevant voor de financiële sector, werkt de Europese Commissie aan een zogenaamde “groene taxonomie”, waarin een classificatie van alle duurzame economische activiteiten wordt opgenomen. Een overkoepelend doel is om private investeringen en beleggingen in duurzame economische activiteiten te realiseren. Partijen die groene financiële producten aanbieden, moeten deze taxonomie toepassen en rapporteren over hoe ze dat doen. In december 2019 heeft de EU afspraken gemaakt over een ‘groene taxonomie’: een classificatiesysteem dat duidelijk maakt wat ‘groene’ investeringen zijn en wat niet.¹¹

4.3 Nationale kaders

Nederland vertaalt de mondiale en Europese doelstellingen door in nationaal beleid. In dat kader zijn met name het Klimaatakkoord en de Klimaatwet van belang. De [Klimaatwet](#), aangenomen op 28 mei 2019, stelt de klimaatdoelstellingen voor de regering vast. Tegelijkertijd is het een kader voor de ontwikkeling, effectmeting en wijze van verantwoording van het beleid dat moet leiden tot het halen van de wettelijke vastgelegde klimaatdoelstellingen. Hoofddoel van het voorstel is 95% CO₂-reductie in 2050 ten opzichte van 1990, met als tussendoel minimaal 49% CO₂-reductie in 2030 ten opzichte van 1990. Daarnaast bevat het voorstel als nevendoeel het streven naar 100% CO₂-neutrale elektriciteitsproductie in 2050. Nederland is tevens, via een uitspraak van de Hoge Raad¹², gehouden aan een CO₂ reductie doelstelling van 25% in 2020. Deze door de rechter opgelegde doelstelling is

⁹ <https://nos.nl/artikel/2314229-green-deal-timmermans-wil-haast-maken-in-strijd-tegen-klimaatverandering.html>

¹⁰ <https://www.climatechangenews.com/2019/07/16/climate-plays-decisive-role-ursula-von-der-leyen-annointed-eu-chief/>.

¹¹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6793,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_19_6804

¹² <https://www.rechtspraak.nl/Bekende-rechtszaken/klimaatzaak-urgenda>.

aanzienlijk hoger dan de doelstelling waar Nederland vanuit de EU aan gehouden is (20%, op straffe van boetes bij het niet behalen van deze doelstelling of andere doelstellingen in het pakket).

In het ontwerp-Klimaatakkoord, dat op 21 december 2018 is gepresenteerd, staan afspraken met verschillende sectoren over de wijze waarop de klimaatdoelen - met 49% als hoofddoel en een doorkijk naar 55% als dat in EU verband wordt afgesproken, wat nu het geval blijkt te zijn - kunnen worden gehaald. Er is onderhandeld aan vijf 'tafels': elektriciteit, industrie, gebouwde omgeving, mobiliteit en de landbouw. In juli 2019, werden de kabinetsplannen op basis van het ontwerp-klimaat-akkoord gepresenteerd om de doelstellingen in de Klimaatwet invulling te geven.¹³ Dit klimaatakkoord is qua maatregelen echter onvoldoende om aan de EU doelstellingen te kunnen voldoen. Er zal dus onderhandeld moeten worden - op niveau van de SER en/of politiek - over aanvullende maatregelen. Mede door het COVID-19 virus worden een aantal maatregelen uitgesteld, waardoor het er op lijkt dat er in korte tijd nog meer tempo gemaakt moet worden.

Afspraken over het stimuleren van duurzame energie en energiebesparing tot 2020 (met uitloop richting 2023 voor het duurzame energie doel van 16%) staan in het Energieakkoord uit 2013.¹⁴ Het kabinet heeft deze afspraken gemaakt met onder meer werkgevers, vakbonden en milieuorganisaties. Het Energieakkoord is geldig tot 2020/2023. Het Klimaatakkoord is leidend. In de Nationale Energie Verkenning (NEV), opgevolgd door de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) monitort het PBL jaarlijks de voortgang van de afspraken uit beide akkoorden voor eventuele bijsturing door de regering of de partijen die deel uitmaken van het akkoord.

De OESO-richtlijnen verwachten van investeerders en beleggers dat zij doelstellingen en tussendoelen voor de klimaatimpact van hun portfolio's hebben die in lijn zijn met die van het Parijsakkoord. Deze interpretatie werd onlangs bevestigd door het Nederlandse Nationaal Contactpunt voor de OESO richtlijnen, naar aanleiding van een melding van NGO's over het klimaatbeleid van ING (zie ook bijlage 1).¹⁵

4.4 Toezichtkader klimaatrisico's

Naast het in kaart brengen van klimaatimpact, verwacht De Nederlandsche Bank (DNB) dat financiële instellingen rekening houden met klimaatrisico's. Dit zal in toenemende mate een rol gaan spelen in het toezicht door DNB.¹⁶

Daarnaast zijn er ook internationale initiatieven ter bevordering van het in kaart brengen en rapporteren van klimaatrisico's. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is de Taskforce for Climate Related Financial Disclosures (TCFD)¹⁷ die in het leven is geroepen door de Financial Stability Board

¹³ <https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaatakkoord>.

¹⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2013/09/06/energieakkoord-voor-duurzame-groei>.

¹⁵ <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2019/04/19/final-statement-dutch-ncp-specific-instance-4-ngos-versus-ing-bank>

¹⁶ DNB, Visie op toezicht 2018-2022. <https://www.dnb.nl/toezichtprofessioneel/visie-op-toezicht/index.jsp>. Zie ook: DNB, Op waarde geschat? Duurzaamheidsrisico's en -doelen in de Nederlandse financiële sector. Januari 2019.

DNB, An energy transition risk stress test for the financial system of the Netherlands. 2018

DNB, Nederlandse financiële sector veilig achter de dijken? Oktober 2017

¹⁷ <https://www.fsb-tcf.org/>.

(FSB), het overlegorgaan van Centrale Banken en toezichhouders. De TCFD heeft in opdracht van de FSB standaarden opgesteld waarmee financiële- en niet-financiële instellingen kunnen rapporteren over de impact van klimaatfactoren op hun bedrijfsvoering.

4.5 Vrijwillige- en sector specifieke kaders

Op eigen initiatief hebben vijftien Nederlandse financiële instellingen zich in de Spitsbergen Ambitie 2018 - 2020 gecommitteerd aan het in kaart brengen van de impact van hun volledige beleggingsportefeuille en het formuleren van doelstellingen om te kunnen voldoen aan het Parijsakkoord.¹⁸ Meer recent, volgend uit de afspraken als vastgelegd in het Klimaatakkoord, hebben 50 financiële instellingen zich gecommitteerd aan een aantal sector specifieke afspraken om invulling te geven aan het akkoord. De ondertekenende financiële instellingen verplichten zich met hun handtekening om vanaf 2020 te rapporteren over de klimaatimpact van hun financieringen en beleggingen. Daarnaast zullen ze uiterlijk in 2022 actieplannen klaar hebben die bijdragen aan een vermindering van de CO₂-uitstoot conform het Parijsakkoord.¹⁹

5. Klimaatverandering & due diligence

Dit hoofdstuk geeft handvatten voor de toepassing van beleid om gevaarlijke klimaatverandering te beperken en de energietransitie te stimuleren in de [zes due diligence stappen](#) die in de OESO-richtlijnen beschreven worden.

De OESO-richtlijnen vereisen van bedrijven dat zij ‘een voor de desbetreffende onderneming geschikt milieubeheersysteem’ invoeren en in stand houden (Hoofdstuk VI Milieu, paragraaf 1). Dit moet onder andere bestaan uit een adequaat informatiesysteem (1.a). Het moet meetbare doelstellingen (goals) en waar relevant streefcijfers (targets) vaststellen voor de verbetering van de milieuprestaties en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, in overeenstemming met nationaal beleid en internationale overeenkomsten (1.b). Deze doelstellingen en streefwaarden dienen periodiek geëvalueerd te worden (1.b), en er moet een toezicht- en controlemechanisme zijn op de doelstellingen (1.c).

De richtlijnen gaan er daarbij van uit dat het voorzorgprincipe ook op bedrijven van toepassing is. De toelichting stelt in algemene zin dat van bedrijven verwacht wordt dat ze “proactief” stappen zetten om milieuschade te voorkomen, zowel voor de eigen activiteiten, als voor in de toeleveringsketen.

Dit betekent dat de OESO-richtlijnen van bedrijven verwachten dat zij doelstellingen en tussendoelen (streefcijfers) hebben die in lijn zijn met die van het Klimaatakkoord van Parijs, en die ook eventueel meebewegen met aanscherpingen hiervan. Deze interpretatie werd bevestigd door het Nederlandse Nationaal Contactpunt voor de OESO richtlijnen, naar aanleiding van een melding van NGO’s over het klimaatbeleid van ING.²⁰

¹⁸ <https://www.2dgrees.com/wp-content/uploads/2018/06/Spitsbergen-Expeditie-2018-LR.pdf>

¹⁹ Meer informatie en achtergrond op <https://www.klimaatakkoord.nl/actueel/nieuws/2019/07/10/financiele-sector-ondertekent-klimaatakkoord>

²⁰ <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2019/04/19/final-statement-dutch-ncp-specific-instance-4-ngos-versus-ing-bank>

De OESO-richtlijnen schrijven niet enkel voor dat dat bedrijven doelstellingen en streefcijfers hebben op het gebied van hun milieu-impact, maar ook dat zij hierover publiekelijk informatie verstrekken (Hoofdstuk III over Informatieverstrekking, paragraaf 4). Relevant is tenslotte ook Hoofdstuk VIII over Consumentenbelangen, waarin specifiek wordt gesteld dat bedrijven consumenten “juiste, verifieerbare en duidelijke informatie dienen te verschaffen,” onder andere over de milieuvriendelijkheid van goederen en diensten, “zodat de consumenten een gefundeerde keuze kunnen maken”, en specifiek ook “op een wijze die het vergelijken van producten bevordert” (Hoofdstuk VIII, para 2).

Dit laatste punt spreekt in het voordeel van het gezamenlijk ontwikkelen door financiële instellingen van methoden om de klimaatvoetafdruk van hun investeringen te meten, en voor het formuleren van reductiedoelstellingen. Dit is wat gebeurt in (o.a.) PCAF.²¹ Als verschillende financiële instellingen dezelfde methodologie gebruiken, kunnen consumenten en maatschappelijke organisaties hen onderling vergelijken en een geïnformeerde keuze maken.

Een handelingsperspectief voor pensioenfondsen dat hieruit voortvloeit, is mee te doen aan de methodologie-ontwikkeling vanuit PCAF of een vergelijkbaar platform. Door in elk geval een dergelijke methodologie toe passen op de eigen portefeuille, kan men op vergelijkbare wijze de klimaatvoetafdruk van de beleggingen meten en publiceren van en vervolgens passende CO2-reductiedoelen stellen. Voor zover pensioenfondsen de daadwerkelijke beleggingen uitbesteden aan fondsmanagers, zou dit een voorwaarde moeten zijn in de selectie en het contracteren daarvan. Onderstaande stappen kunnen door fondsen doorlopen worden om er zeker van te zijn dat men invulling geeft aan de OESO-richtlijnen en het convenant voor wat betreft dit thema.

1. Integreer MVO in beleid & managementsystemen

Om invulling te geven aan de verantwoordelijkheid om klimaatverandering te beperken is het van belang dat Pensioenfondsen beleid hebben op het thema om risico's op betrokkenheid bij negatieve impacts te voorkomen of te mitigeren en een bijdrage aan positieve impacts (bijvoorbeeld door de transitie naar een duurzame energievoorziening) vorm te geven. Onderstaand kader geeft hierbij richting:

Een goed (beleggings-)beleid op het thema klimaatverandering houdt onder meer in dat een Pensioenfonds:

- In het beleggingsbeleid klimaatverandering expliciet benoemt en de ernst ervan erkent.
- Criteria (en indicatoren) benoemt waaraan beleggingen moeten voldoen, om klimaatverandering te beperken tot 1,5 graad temperatuurstijging.
- Beleggingen met regelmaat analyseert - waarbij gevoelige sectoren, landen en bedrijven worden geïdentificeerd -, prioriteert en (her-)beoordeelt op grond van de ontwikkelde criteria.
- Een gedegen risicoanalyse uitvoert om risico's en impacts van een potentiële belegging te beoordelen, met specifiek aandacht voor klimaatverandering en de energietransitie.
- Helder communiceert over bij welke activiteiten het Pensioenfonds op grond van IMVO-overwegingen niet betrokken wil zijn.
- Beleggingen in bedrijven wier bedrijfsideeën en investeringen inherent nadelig zijn voor klimaatverandering uitsluit en een actieve dialoog aangaat met bedrijven die hebben bewezen te

²¹ <http://carbonaccountingfinancials.com/wp-content/uploads/2018/11/PCAF-report-2018.pdf>

handelen op een manier die indruist tegen de afspraken die voortvloeien uit internationale en nationale kaders zoals beschreven in hoofdstuk 4.

- Op zoek gaat naar mogelijkheden voor samenwerking met andere beleggers waar nodig voor effectieve engagement en/of uitsluiting.

Verder kan in het beleid rekening worden gehouden met klimaatverandering door:

- De voorkeur te geven aan beleggingen waarvan de producten of diensten een positieve bijdrage leveren aan de overgang naar een duurzaam energiesysteem, een *zero* emissie transport systeem, een klimaatneutrale gebouwde omgeving, een verduurzaming van de landbouw en het beschermen van (oer)bossen.
- Het onderwerp klimaatverandering structureel op te nemen als bespreekpunt in de dialoog met bedrijven en andere beleggers om het belang van het beperken van klimaatverandering en het naleven van (inter)nationale afspraken te benadrukken en het bewustzijn hierover te vergroten.

2. Identificeren en beoordelen van daadwerkelijke en potentiële negatieve impact in de beleggingsportefeuille en bij potentiële beleggingen

Hieronder wordt een aanbeveling gedaan voor een concrete set van criteria ten aanzien van het thema klimaatverandering voor de screening van een beleggingsportefeuille op klimaatrisico's. Deze zijn afgeleid van internationale richtlijnen en standaarden. Hierbij gaat het om een set van minimale criteria (e.g. de normatieve ondergrens). Voldoet een bedrijf niet aan deze criteria, dan is dat niet gelijk een reden voor uitsluiting, maar het vraagt wel van een belegger om richting dit bedrijf (bijv. middels engagement of via de aandeelhoudersvergadering) in actie te komen.

Bedrijfstak of -sector	Minimumcriteria
Energie	<p><i>Thermische kolen:</i></p> <p>Thermische kolen behoren tot de meest CO2-intensieve vormen van fossiele brandstoffen. Bovendien zijn er geschikte alternatieven voor het opwekken van energie. Het is daarom aan te raden beleggingen in bedrijven die actief zijn in het delven, dan wel het opwekken van energie uit thermische kolen (stapsgewijs) volledig uit te sluiten, zodat richting 2025 het belang in thermische kolenwinning volledig is afgebouwd:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Stap 1: Alle bedrijven die meer dan 25% van de totale omzet halen uit de winning van thermische kolen worden uitgesloten. Evenals energiebedrijven waarvan thermische kolen meer dan 25% van de energiemix uitmaakt; ○ Stap 2: Alle bedrijven die meer dan 10% van de totale omzet halen uit de winning van thermische kolen worden uitgesloten. Evenals energiebedrijven waarvan thermische kolen meer dan 10% van de energiemix uitmaakt; ○ Stap 3: Alle bedrijven die meer dan 5-0% van de totale omzet halen uit de winning van thermische kolen worden uitgesloten. Evenals energiebedrijven waarvan thermische kolen meer dan 5-0% van de energiemix uitmaakt. <p>Er is een uitgebreid overzicht²² van alle bedrijven die ergens in de keten betrokken zijn bij de winning en exploitatie van thermische kolen.</p> <p><i>(Onconventionele) Olie- en gasbedrijven:</i></p> <p>Hoewel olie-en gas bedrijven een significante bijdrage leveren aan de mondiale CO2-uitstoot, zijn er niet altijd direct geschikte alternatieven beschikbaar voor</p>

²² <https://urgewald.org/medien/ngos-release-new-global-coal-exit-list-finance-industry>.

	<p>bepaalde toepassingen. Het is daarom aan te raden om eerst de meest CO₂-intensieve vormen van olie-en gas winning uit te sluiten, om daarna over te gaan op het stapsgewijs uitsluiten van conventionele olie-en gasproducenten. Daarnaast raden we aan om bedrijven die actief zijn in kwetsbare gebieden, zoals Arctische olie-en gaswinning, volledig uit te sluiten gezien de hoge milieurisico's verbonden aan het opereren in deze extreem fragiele, onstabiele en moeilijk te controleren omstandigheden in deze regio.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Stap 1: Alle bedrijven die meer dan 25% van de totale omzet halen uit de ontginning van teerzanden worden uitgesloten. Alle bedrijven die meer dan 50% halen uit de productie van schalie olie en gas worden uitgesloten. ○ Stap 2: Alle bedrijven die meer dan 10% van de totale omzet halen uit de ontginning van teerzanden worden uitgesloten. Alle bedrijven die meer dan 25% halen uit de productie van schalie olie en gas worden uitgesloten. ○ Stap 3: Alle bedrijven die meer dan 0% van de totale omzet halen uit de ontginning van teerzanden worden uitgesloten. Alle bedrijven die meer dan 10% halen uit de productie van schalie olie en gas worden uitgesloten. ○ Stap 4: Alle bedrijven die meer dan 50% van de totale omzet halen uit te de productie van conventionele olie en gas worden uitgesloten. ○ Et cetera.
<p>Energie-intensieve bedrijven (zoals auto-industrie, woningbouw, agrarische sector, chemische industrie)</p>	<p>Gezien het onder deze categorie gaat om verschillende sectoren, raden wij aan om per sector de meest CO₂ intensieve bedrijven (stapsgewijs) uit te sluiten. Wij raden aan om bijvoorbeeld voor elk van de bovengenoemde sectoren de vijf meest CO₂-intensieve bedrijven uit te sluiten. Hierbij is het van belang om niet alleen te kijken naar de CO₂ uitstoot van het productieproces van deze bedrijven, maar tevens naar de CO₂ uitstoot van de producten/diensten van het bedrijf. Deze informatie, in combinatie met de plannen van een bedrijf om de totale CO₂ uitstoot terug te dringen, geven een goed beeld van de mate waarin het bedrijf de transitie naar een CO₂-arme economie succesvol kan voltooien. Als leidraad kan een fonds letten op de volgende parameters:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Is er sprake van een ambitieuze <u>doelstelling</u>, in lijn met het Parijsakkoord? ○ <u>Rapporteert</u> het bedrijf publiekelijk over de CO₂ voetafdruk over de gehele keten en over alle onderdelen? ○ <u>Investeert</u> het bedrijf in toekomstgerichte technologieën en/of diensten? Investeert het bedrijf nog in vervuilende technologieën of diensten?

Prioritering van risico's geschiedt, conform de OESO-richtlijnen op basis van de mate van aantasting (*saliency*). Deze wordt bepaald door de omvang (de hoeveelheid CO₂ equivalenten), de duur en de ernst van de milieu- en klimaatschade. Tevens dient de onomkeerbaarheid van de schending of het risico daarop te worden meegewogen. Uiteraard speelt de voorkeur van Pensioendeelnemers ook een rol bij prioritering van risico's voor de samenleving veroorzaakt door het handelen van Pensioenfondsen.

Het prioriteren van de achterblijvers, en van de risico's die voortvloeien uit de screening zijn cruciale stappen in het beleid. De mate van ernst hiervan inzake klimaatverandering in de portefeuille, wordt bepaald door:

- Materialiteit, bijvoorbeeld in termen van Assets under Management (AuM) of Value at Risk (VaR);
- Saliency, bijvoorbeeld in termen van (hoge) CO₂ uitstoters per sector (via de CO₂ voetafdruk of CO₂ intensiteit);
- Risico op langere termijn van *stranded assets*;

- Risico op langere termijn op basis van (lage) energie-transitie-score.²³

Bij het schenden van de criteria waarbij het klimaat ernstig in het geding is, is het aan het pensioenfonds om een afweging te maken. Enerzijds kan worden tot engagement worden overgegaan met de betreffende bedrijf om deze ertoe te bewegen de schendingspraktijk te beëindigen en zo invloed uit te oefenen. Anderzijds kan het bedrijf op voorhand worden uitgesloten van beleggingen.

3. Negatieve impacts voorkomen en/of mitigeren

Al naar gelang de uitkomsten van de screening en de interpretatie van de uitkomsten, kan het Pensioenfonds:

- Het stemgedrag tijdens aandeelhoudersvergaderingen hierop aanpassen;
- Overgaan tot het voeren van engagement met de betreffende bedrijven;
- Overgaan tot uitsluiting;
- Impactbeleggen.

In de tabel hieronder worden deze stappen nader toegelicht.

Stemmen tijdens aandeelhoudersvergaderingen	Door het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen kan het Pensioenfonds invloed uitoefenen op het beleid van bedrijven waar het thema klimaatverandering en aanverwante thema's een rol spelen. Zo kan het fonds resoluties steunen (of indienen) die verduurzaming en klimaatmaatregelen in de bedrijfsvoering of in de toeleveringsketen beogen te verbeteren.
Engagement	<p>Engagement op klimaat en aanverwante thema's houdt in dat het Pensioenfonds het gesprek aangaat met bedrijven waarin het belegt die niet voldoen aan het beleid omtrent klimaatverandering van het fonds. Doel is om structurele verbeteringen bij de betreffende onderneming te realiseren. De voorkeur gaat uit naar het aangaan van het gesprek in samenwerking met zoveel mogelijk gelijkgezinde (institutionele) beleggers in hetzelfde bedrijf. Naarmate het vertegenwoordigde beleggingskapitaal groter is, neemt de invloed die op het bedrijf in kwestie kan worden uitgeoefend immers toe.</p> <p>Voorbeelden van engagementvragen zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wat zijn op het hoogste bestuursniveau de ambities en doelen ten aanzien van het beperken van gevaarlijke klimaatverandering? Bijvoorbeeld wat betreft het uitfasen van het belang in fossiele brandstoffen en energie-intensieve bedrijven en praktijken? Kan het bedrijf laten zien dat het conform het Parijsakkoord opereert? • Maken prestatie-indicatoren op het gebied van CO2 reductie deel uit van de beoordelingsmaatstaven van het management?

²³ Dit is een indicator die enkele financiële instellingen en hun data-providers gebruiken om aan te duiden hoe een bedrijf zich verhoudt tot de energietransitie, door onder andere te kijken naar de investeringsplannen van een bedrijf, en vervolgens ook terug te kijken of die plannen verwezenlijkt zijn. De veelal kwantitatieve data die meegenomen wordt leidt tot een score op basis waarvan de belegger in staat is om de lange termijn plannen van een bedrijf mee te nemen in de afwegingen.

	<ul style="list-style-type: none"> Op welke manier monitort het bedrijf de eigen CO2 reductie doelstellingen en maatregelen in de praktijk en worden deze prestaties publiekelijk gedeeld?
Uitsluiting	<p>Wanneer het engagement binnen een redelijke termijn (bijvoorbeeld 3 jaar) geen of onvoldoende resultaten oplevert, of wanneer een bedrijf betrokken blijkt te zijn bij praktijken die ingaan tegen het beleid van het Pensioenfonds, dan kan het bedrijf worden uitgesloten van beleggingen. Algemene richtlijnen voor uitsluiten zijn er niet, maar zal grotendeels afhangen van de principes van de investeerder zelf (zie handvatten onder 2).</p>
Impactbeleggen	<p>Een Pensioenfonds kan middels beleggingen ook inzetten op het realiseren van positieve impact, bijvoorbeeld door bedrijven die werkzaam zijn of investeren in de overgang naar een duurzame energievoorziening, of andere sectoren die bijdragen aan het reduceren van broeikasgassen. Het Pensioenfonds kan overwegen om deze vormen van impactbeleggen te integreren in het ESG-beleid.</p> <p>Er kan worden gedacht aan <i>green bonds</i> en/of <i>climate bonds</i>. Aangeraden wordt om strenge(re) eisen hieraan te stellen, om 'greenwashing' te voorkomen. Denk aan certificering via een Second Party Opinion (SPO) en de 'in-ontwikkeling' eisen vanuit het EU Action Plan for Sustainable Finance.²⁴ Daarnaast zijn er impactbeleggingen mogelijk in hernieuwbare energievormen en energiebesparing, vastgoed met CO2-neutrale uitstoot, biodiversiteit, projecten die ervoor zorgen dat CO2 uit de atmosfeer wordt gehaald en opgeslagen, etc.</p>

4. Monitoring van implementatie en resultaten

Bij de monitoring van het due diligence beleid dient speciale aandacht te worden besteed aan:

- De manier waarop de gekozen criteria voor klimaatmaatregelen effectief zijn toegepast in de *screening* van beleggingen op themarisco's en de keuzes waartoe deze hebben geleid.
- De voortgang en de resultaten van de gekozen engagement en/of mitigatiestrategie met betrekking tot CO2 intensiteit.

De beschikbaarheid van data en het hanteren van *key performance indicatoren (KPI's)* is hierbij van belang. De KPI's kunnen worden afgeleid van de gekozen criteria.

5. Transparantie en communicatie over de aanpak

Het Pensioenfonds dient verantwoording af te leggen voor het gekozen beleid ten aanzien van klimaatverandering en aanverwante sectoren en de implementatie daarvan. Hierbij is het van belang dat er goed wordt nagedacht over de indicatoren (KPI's) die dit proces zo transparant mogelijk in kaart brengen (taxonomie).

²⁴ https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance_nl.

Ook kan een Pensioenfonds proactief communiceren over engagementactiviteiten of uitsluitingen. Dit kan immers een belangrijk signaal afgeven aan andere investeerders, het bedrijf in kwestie en de eigen klanten. Communicatie mag geen risico's voor betrokken belanghebbenden of personeel inhouden.

De OESO-richtlijnen vragen van pensioenfondsen om publiekelijk te rapporteren over het gevoerde *due diligence* beleid en de resultaten hiervan. Dit dient periodiek, bij voorkeur minimaal jaarlijks, te gebeuren. Dit wordt in de OESO-richtlijnen omschreven als:

- *Knowing*: volgen hoe er met de impact van het gevoerde beleggingsbeleid is omgegaan;
- *Showing*: publiekelijk communiceren hierover.

6. Zorg voor herstelwerkzaamheden of werk hieraan mee

Het instellen van een klachtenmechanisme voor herstel en verhaal is niet van toepassing in het geval van klimaatschade. Dit geldt echter wel voor de aanpalende negatieve impacts die bedrijven in met name de energiesector, winning van fossiele- (en bio)brandstoffen en andere energie-intensieve bedrijfstakken veroorzaken, zoals milieu- en gezondheidsschade.